

**Эматыўная і эмацыянальная лексіка: да праблемы
тэрміналагічнага размежавання**

А.А. Носік

Беларускі дзяржаўны медыцынскі ўніверсітэт

1. Эмоцыя на памежжы навук

У сучасным беларускім мовазнаўстве не зніжаецца цікавасць да вывучэння лексічнай сістэмы мовы. Лексіка беларускай мовы розных тэматычных груп да сённяшняга часу была даследавана ў працах Андарала Г.Ф., Аніськовай С.М., Антанюк М.Г., Бандаровіч В.У., Будзько І.У., Дзятко Д.В., Калечыц А.І., Кулеш Г.І., Лапкоўскай А.М., Мінаковай Л.М. і інш. Цікавасць да лексікі, якая апісвае ўнутраны стан чалавека, інтэлектуальныя і псіхічныя працэсы, праяўлялі Дода І.Г. (“Дзеясловы са значэннем інтэлектуальнай дзейнасці ў беларускай і рускай мовах”), Доўгаль А.В. (“Функцыянальна-семантычная катэгорыя эматыўнасці ў сучаснай беларускай мове”), Лук’янюк Ю.М. (“Сучасная беларуская філасофская тэрміналогія”), Яніцкая А.Ю. (“Глаголы эмоционального состояния и чувства в белорусском и русском языках”). Блізкія па тэматыцы працы, якія таксама датычацца чалавека, знаходзім у Мазуркевіч Л.М. (“Лексіка народнай медыцыны Усходняга Палесся”), Палуян А.М. (“Беларуская анатамічная тэрміналогія”), Ялоўскай Э.А. (“Анатама-фізіялагічная і медыцынская тэрміналогія ў старабеларускай літаратурна-пісьмовай мове XIV – п. XVIII стст.”).

Сёння можна з упэўненасцю канстатаваць, што пытанні, якія датычацца эмацыянальнай лексікі, застаюцца да гэтага часу ў многім дыскусійнымі, нягледзячы на ўзрастанне цікавасці да іх. Э.А.Вайгла такую цікавасць тлумачыць

выключна тэарэтычнай і практычнай значнасцю праблема-тыкі, звязанай з эмацыянальнымі словамі, і ўказвае, што важным з’яўляецца не толькі праяўленне эмацыянальных момантаў на лексічным узроўні. Пытанне аб эмацыянальнай лексіцы цесна звязана з такімі важнымі тэарэтычнымі пытаннямі, як мова і грамадства, мова і маўленне, моўныя функцыі. Важнымі таксама з’яўляюцца ўзаемаадносіны паміж паняццямі “эмацыянальнасць”, “экспрэсіўнасць”, “ацэначнасць”, “суб’ектыўныя адносіны”, “вобразнасць”, “стылістычная суаднесенасць слова”. Гэта часткова ўскладняе вылучэнне эмацыянальнай лексікі і з’яўляецца ў пэўнай ступені прычынай адсутнасці адзінства ў крытэрыях яе азначэння [3, с. 1].

Пры даследаванні шматлікіх моўных пытанняў вельмі важна арыентавацца ў працах па псіхалогіі, псіхафізіялогіі, нейрафізіялогіі, біялогіі, логіцы і іншых навук, што падкрэслівае і Б.А. Сярэбранікаў: “Тыпы мыслення разнастайныя і матэрыял разнастайны: для лінгвістаў – вербальнае, для біёлагаў – адвербальнае. Але лінгвіст не павінен грэбаваць вынікамі біёлага, каб правільна зразумець само мысленне” [13, с. 229-230].

Лінгвістычнае выражэнне эмоцый чалавека цікавіла навукоўцаў у розныя часы. Шэраг навук у іх узаемадзеянні вывучаюць гэты феномен: псіхалогія, фізіялогія, сацыялогія, філасофія, этыка, медыцына, кібернетыка, біяхімія, лінгвістыка, літаратуразнаўства.

Цяжкасці ў апісанні эмоцый зыходзяць з іх біялагічнай і сацыяльнай значнасці. Таму эмацыянальнасць як псіхічны працэс патрабуе комплекснага падыходу да яго вывучэння, аб’яднання дасягненняў навукоўцаў у розных спецыяльнасцях і асэнсавання вынікаў яго даследавання ў сумежных навук. “Без даследавання гэтымі навукамі асобных аспектаў эмацыянальнасці як “стыкавай” праблемы немагчыма атрымаць адэкватнай выявы гэтага аб’екта ні цалкам, ні ў якімсьці яго аспекце, у тым ліку лінгвістычным” [15, с. 8].

Псіхолагі і філосафы, напрыклад, прызнаюць эмоцыі адной з форм адлюстравання, пазнання і ацэнкі аб'ектыўнай рэчаіснасці, паколькі чалавек тут з'яўляецца адначасова і аб'ектам, і суб'ектам пазнання. Іншымі словамі, матывы чалавечай дзейнасці абумоўлены патрэбамі чалавека [11, 14, 16].

Безумоўна, тлумачэнне феномена эмоцыі ў першую чаргу мы шукаем у псіхалогіі і біялогіі. У П.В.Сіманавы па гэтым пытанні знаходзім думку, што “спробы ўявіць эмоцыі як адносна простую, ніжэйшую “біялагічную” дзейнасць мозга ў параўнанні з інтэлектам наўрад ці з'яўляюцца правамернымі” [14, с. 97].

Эмацыянальнае рэагаванне мае шмат характарыстык у псіхалогіі: інтэнсіўнасць, працягласць працякання (кароткачасовыя і доўгачасовыя), прадметнасць (ступень усвядомленасці і сувязі з канкрэтным аб'ектам), уплыў на паводзіны і дзейнасць, мадальнасць і знак (станоўчыя і адмоўныя перажыванні). Сучасныя псіхолагі звязваюць эмоцыі з матывацыйным аспектам паводзін. У адпаведнасці з гэтым вылучаны шэраг функцый эмоцый (станоўчага / адмоўнага санкцыянавання, сігнальная, рэгуляцыйная, эўрыстычная, геданістычная, функцыя адлюстравання, (аўта)сугесцыйная, ацэначная і інш.) [6, 14, 16].

Нямалаважным з'яўляецца і пытанне класіфікацыі эмоцый. Вельмі часта разнастайнасць эмоцый, папаўненне іх колькасці не з'яўляюцца правамернымі. Некаторыя псіхолагі, напрыклад, да эмоцый адносяць феномены, якія не маюць да іх ніякага дачынення (*пачуццё нязведанай далечыні, жаданне нешта набываць*) [2]. Таму пытанне колькасці і відаў эмоцый абмяркоўваецца з даўніх часоў. Яшчэ Б.Спіноза лічыў, што існуе столькі відаў задавальнення, незадавальнення і жадання, колькі ёсць відаў тых аб'ектаў, якія і выклікаюць іх. Р.Дэкарт вылучаў 6 галоўных страстей: здзіўленне, любоў, нянавісць, жаданне, радасць і смутак. Але тут мы не бачым адасаблення пачуццяў і эмоцый ад жаданняў.

Кожная класіфікацыя складаецца па пэўнай прыкмеце. Так, І. Кант падзяляў усе існуючыя эмоцыі на 2 групы, якія грунтаваліся на прычыне ўзнікнення: эмоцыі сенсуальныя і інтэлектуальныя. Пры гэтым афекты і страсці ён адносіў да валявой сферы.

Я.П. Ільін складанасць класіфікацыі бачыць у тым, што “з аднаго боку, цяжка вызначыць, ці з’яўляецца вылучаная эмоцыя сапраўды самастойным відам, ці гэта ўсё ж абазначэнне той самай эмоцыі сінонімамі; а з другога боку, ці не з’яўляецца новае слоўнае абазначэнне эмоцыі толькі адлюстраваннем ступені яе праяўлення (напрыклад, *трывога – страх – жах*)” [9, с. 70].

Часта эмоцыі выражаюцца не адным спосабам, а “рэалізуюцца пучком (ці кластарна)” [1, с. 26]. Напрыклад, кластар “*страх*” уключае ў сябе *жудасць, маладушша, апаску, асцярожнасць, устрывожанасць, баязлівасць, жах, палахлівасць, паніку, збянтэжанасць*.

Акрамя такога “шматаблічча” і рознабаковасці эмоцый, В.І. Шахоўскі ўказвае на іх бівалентнасць. Напрыклад, нам вядомы сітуацыі, калі адначасова чалавек адчувае прыязнасць і агіду, радасць і смутак. Такая “палярнасць суадносін эмоцый па ацэначным знаку (станоўчыя / адмоўныя) знаходзіць сваё адлюстраванне і ў лексіцы як у сферы намінацыі эмоцый (*любоў / нянавісць*), і ў сферы іх выражэння (*дзіклівы / таварыскі*)” [15, с. 8 – 9].

Як зазначае Л.Г. Бабенка, “менавіта пачуцці-антаганісты, як гэта ні дзіўна, ствараюць раўнавагу ўнутранага свету чалавека. Душа чалавека вагаецца паміж полюсамі *любові – нянавісці, добра – зла, радасці – гора* і іншых пачуццяў. У пошуках эмацыянальнай ісціны, раўнавагі яна або ўдасканальваецца, або гіне ад дысгармоніі (*душа разрываецца*)” [1, с. 28].

Псіхолаг Дзярабін такія пачуцці называе “змешанымі”. Гэты пацуццёвы працэс ён апісвае наступным чынам: “Два
380

супрацьлеглыя пачуцці часам могуць праяўляцца адначасова, не толькі не знішчаючы адно аднаго, але нават узмацняючы, прычым са знікненнем пачуцця незадавальнення знікае і пачуццё задавальнення” [5, с. 205].

У пытаннях класіфікацыі распаўсюджаным сярод псіхолагаў з’яўляецца падыход дзялення эмоцый на першасныя (базісныя) і другасныя. Аднак розныя аўтары называюць неаднолькавую колькасць базісных эмоцый. Макдаўгал [12], побач са складанымі і другаснымі эмоцыямі, а таксама пачуццямі, вылучыў 7 базавых эмоцый і звязаў іх з інстынктамі. Інстынкты бегства, непрыязнасці, цікаўнасці, задзірыстасці, самазабыцця, самаўпэўненасці, бацькоўскі. Эмоцыі: страх, агіда, здзіўленне, гнеў, пакора, самаўсхваленне, пшчота. Дадзеная класіфікацыя стваралася амаль сто гадоў таму, і сёння псіхолагі ўспрымаюць яе неадназначна.

К. Ізард называе 10 асноўных эмоцый: *гнеў, пагарда, агіда, дыстрэс (гора-пакуты), страх, віна, цікавасць, радасць, сорам, здзіўленне* [8].

Не прызнае наяўнасці базавых эмоцый К.Барат. Ён падзяляе ўсе эмоцыі на 3 групы: “першасныя” (*страх, агіда*), якія запускаяцца простымі стымуламі; “мэтазгодныя” (*смутак, гнеў*), звязаныя з рэалізацыяй жадання; “сацыяльныя” комплексныя ці супадпарадкаваныя (*сорам, збянтэжванасць, віна, гордасць, зайздрасць, рэўнасць*) [17]. Льюіс вылучае першасныя эмоцыі (*радасць, страх, гнеў, смутак, агіда, здзіўленне*) і другасныя (сацыяльныя): “экзазіцыйныя” (*сарамлівасць, эмпатыя, зайздрасць*) і “ацэначныя” (*гордасць, віна, сорам*).

Л.В.Кулікоў дзеліць эмоцыі (“пачуцці”) на актывацыйныя (*бадзёрасць, радасць, азарт*), тэнзіённыя, ці эмоцыі напружання (*гнеў, страх, трывога*), і самаацэначныя (*смутак, віна, сорам, разгубленасць*) [10].

Л. Г. Бабенка ў праведзеным даследаванні вылучыла 37 так званых “эмацыйных сэнсаў”: *турбота, натхненне, вера, цяга, высакамернасць, гора, смутак, дабрыня, сяброўства, жаль, жаданне, жорсткасць, злосць, шчырасць, крывадушнасць, любоў, цікаўнасць, нахабства, надзея, недавер, незадаволенасць, непрыязнасць, крыўда, адзінота, адабрэнне, пратэст, раўнадушша, радасць, змірэнне, смеласць, сумненне, спакой, страх, сорам, павага, здзіўленне, задаволенасць* [1, с. 26].

З вышэйсказанага відаць, што да гэтага часу не створана адзінай класіфікацыі эмацыянальных з’яў. Існуе мноства класіфікацый, у аснову кожнай пакладзена пэўная прыкмета, якая служыць крытэрыем для аб’яднання гэтых з’яў у групы і адначасова для адасаблення ад іншых груп. Такія прыкметамі могуць быць механізмы ўзнікнення, прычыны, што выклікаюць эмацыянальныя рэакцыі; уплыў эмоцыі на паводзіны і дзейнасць чалавека [9].

На думку Б.І. Дадонава, “універсальнай класіфікацыі эмоцый стварыць увогуле немагчыма, і класіфікацыя, якая добра падыходзіць для вырашэння аднаго кола задач, непазбежна павінна быць заменена іншай пры вырашэнні іншага кола задач, што маюць прынцыповыя адрозненні ад першых” [6, с. 2].

Адсюль мы можам зрабіць выснову, што ўсе эмоцыі дапаўняюць адна адну. Некаторыя эмоцыі чалавек зведае больш часта, астатнія – радзей.

2. Аб надставах тэрміналагічнага размежавання эматыўнай і эмацыянальнай лексікі

Спробы апісаць эмацыянальную лексіку можна назіраць у многіх мовазнаўцаў. Вынікам разыходжання поглядаў і падыходаў на яе сутнасць і змест стала патрэба ў тэрміналагічным размежаванні: лексіка эмоцый і эмацыянальная лексіка. На пачатковым этапе вывучэння эматыўная лексіка разглядалася зыходзячы з функцыянальнай

прыроды гэтых слоў. У Е.М. Галкінай-Федарук, напрыклад, знаходзім наступны погляд: “Лексіка эмоцый зарыентавана на аб’ектывацыю эмоцый у мове, іх інвентарызацыю (намінатыўная функцыя), эмацыянальная лексіка прыстасавана для выражэння эмоцый гаворачага і эмацыянальнай ацэнкі аб’екта маўлення (экспрэсіўная і прагматычная функцыі)” [4, с. 125].

У беларускім мовазнаўстве эматыўная лексіка прааналізавана ў А.В. Доўгаль. І пытанне аб размежаванні эмацыянальнай і эматыўнай лексікі яна закранае таксама. Аўтар прыходзіць да высновы, што “эмацыянальнасць характарызуе дзеянні і стан чалавека ў эмацыянальных сітуацыях і з’яўляецца дыферэнцыяльнай рысай асобы, успрымальнай да такіх сітуацый, а эматыўнасць забяспечвае гаворачаму эмацыянальную разрадку праз моўна-маўленчыя сродкі...”. У сувязі з гэтым “вылучаюцца дзве групы лексічных адзінак: першая аб’ядноўвае словы, што называюць эмоцыі, другая – што іх выражаюць. Яшчэ адным крытэрыем дыферэнцыяцыі з’яўляецца функцыя, або прызначэнне, лексічных адзінак – намінатыўная ці эматыўная” [7, с. 13, 31].

Грунтоўны аналіз пытання аб эмацыянальнай і эматыўнай лексіцы зрабіў В.І. Шахоўскі. Значную ўвагу ён надаў праблеме моўнага выражэння і апісання эмоцый: “Устаноўлена, што з дапамогай мовы *Homo sapiens* можа не толькі апісваць і называць свае эмоцыі, але кадыфікавана выражаць, хаваць, імітаваць, стымуляваць іх, г. зн. па-рознаму іх эксплуатаваць”. Слоўная, кінетычная ці фанатычная імітацыя эмоцый можа прывесці да іх узнікнення. Эмоцыі ўтвараюць асноўную матывацыйную сістэму чалавека, узаемадзейнічаюць паміж сабой – актывізуюць, узмацняюць ці паслабляюць адна адну [15]. На яго думку, слоўнае выражэнне эмоцый дапамагае зразумець, адлюстравіць навакольны свет чалавека, да таго ж эмоцыі і з’яўляюцца часткай карціны гэтага свету. Такім чынам, эматыўнасць

праяўляецца ў здольнасці мовы выражаць эмацыянальныя перажыванні праз асаблівыя адзінкі – эматывы. Яны ўтрымліваюць у сабе семы (відавныя ці родавыя), што называюць эмоцыі і пачуцці. Да таго ж аўтар падкрэсліў, што “цяжкасцю семасіялагічнага даследавання эматыўнасці з’яўляецца ўзаемная інтэрпрэтацыя метапаняццяў: намінацыі эмоцый, выражэнні іх (словам) і апісанне (перадача) эмоцый у тэксце / выказванні”. Эмоцыі маюць рацыянальны кампанент выражэння (як і назвы эмоцый: *каханне, агіда, смутак, радасць і г. д.*) і эмацыянальны (*каханы, гад, паскуда, быдла (пра чалавека)*). Сама эмоцыя пры гэтым не называецца, але адчуваецца з семантыкі, “якая перадае праз ускоснае абазначэнне эмацыійны стан гаворака, яго пачуццёвае адлюстраванне дэнатата і перажыванне гэтага адлюстравання”. Эмацыянальныя зносіны адбываюцца праз узаемадзеянне эмоцый і мовы. Гэты працэс з’яўляецца дастаткова складаным. Як паказвае практыка, чалавек не здольны дакладна выразіць свае эмоцыі праз мову, тым больш, што ў некаторых выпадках гэта ўвогуле немагчыма. Дасягненне мэты ў такіх сітуацыях адбываецца за кошт узаемадзеяння сітуацыйных, кантэкстуальных і прасадыхных сродкаў, якія мы выкарыстоўваем у маўленні. Яно і з’яўляецца “не толькі інструментам для называння эмоцый, але і інструментам для выражэння разнастайных эмацыянальных адносін чалавека да навакольнага свету. Эмоцыя можа быць і формай адлюстравання, і прадметам адлюстравання. Калі яна прадмет адлюстравання (*каханне, нянавісьць, агіда і г. д.*), то слова, якое яе называе, не з’яўляецца эматывам, а служыць толькі індывідуальнай пэўнага паняцця пра пэўную эмоцыю. Эматыў жа сваёй семантыкай выражае эмацыянальны стан унутранага “я”, яго свядомасці і псіхікі” [15, с. 88 – 100].

Такім чынам, канцэпцыя В.І. Шахоўскага заключаецца ў тым, што эматыўнае значэнне тлумачыцца як спосаб

384

выражэння эмоцый гаворачага і ўключае выклічнікі і эмацыйна афарбаваную лексіку.

У даследаванні Л.Г. Бабенка шырока выкарыстоўваецца тэрмін “эматыўнае значэнне”, якое яна тлумачыць наступным чынам: “Гэта значэнне (семема), у семнай структуры якога змяшчаецца сема эматыўнасці пэўнага рангу, а іменна, гэта значэнне, у якім пэўным чынам прадстаўлены (выражаны ці пазначаны) эматыўныя сэнсы. Гэтыя сэнсы могуць цалкам супадаць з лексічным значэннем слова (як у выклічнікаў), могуць быць канататыўнымі (як у экспрэсіваў) або могуць уваходзіць у лагічна-прадметную частку значэння (эматывы-намінатывы)”. Да таго ж яна прапаноўвае не падзяляць эматыўную лексіку (лексіку эмоцый і эмацыянальную лексіку) на 2 класы, прыводзячы шэраг прац, дзе гэтыя групы лексікі даследаваліся паасобку. На яе думку, гэта перашкаджае выяўленню вызначанага корпуса эматыўнай лексікі і стварэнню адзінай яе класіфікацыі. Лексіку эмоцый і эматывы аўтар апісвае непадзельна, але з указаннем на адметную спецыфіку кожнай. “Эмоцыі, пачуцці – гэта экстралінгвістычныя сутнасці, - піша Бабенка, - эматыўныя сэнсы – іх адлюстраванне ў мове, кампаненты лексічнай семантыкі. Эматыўныя сэнсы – гэта сэнсы, якія нясуць інфармацыю аб эмоцыях чалавека” [1, с.14–18]. Такім чынам, матэрыялам для даследавання з’явілася лексіка з дэфініцыямі, якія ўтрымліваюць рознага роду ўказанні на эмоцыю.

Э.А. Вайгла да эмацыянальнай лексікі адносіць “словы, якія з’яўляюцца носьбітамі інфармацыі аб эмацыянальных адносінах гаворачага да рэчаіснасці. Гэта тыя словы, для якіх характэрна наяўнасць эмацыянальнага значэння і якія служаць сродкам выражэння эмацыянальных адносін да наваколля”. Усю эмацыянальную лексіку яна падзяляе на 2 групы: словы эмацыянальна-ацэнныя (*мілы, дарагі, пракляты, мярзотнік*) і эмацыянальныя словы, якія не змяшчаюць ацэнкі: жартоўныя словы (*амурны, блаверны*),

паэтычныя словы (*вятрыска*), а таксама эмацыянальна-ўзмацняльныя словы (*страх* [як хочацца]) [3, с. 3 – 6].

Такім чынам, прааналізаваўшы розныя погляды на сутнаць эмоцыі, эмацыянальнай і эматыўнай лексікі, прыходзім да высновы, што ні ў псіхалогіі, ні ў мовазнаўстве няма адзінага погляду на ўзгаданую з’яву. Мы прытрымліваемся думкі, што да лексікі эмоцый адносяцца словы, якія служаць для намінацыі эмацыянальных працэсаў, а да эматываў – словы, праз якія рэалізуецца моўнае выражэнне эмоцый. Абедзве групы лексікі цесна звязаны са сферай чалавека. Большая частка лексікі, якая выражае эмацыянальныя адносіны і ацэнку, прама ці ўскосна характарызуе менавіта чалавека. Прадметам будучага даследавання будзе лексіка, якая называе эмацыянальныя станы чалавека, а іменна ўтрымлівае ў сабе сему “эмоцыя”.

Літаратура

1. Бабенко, Л.Г. Лексические средства обозначения эмоций в русском языке / Л.Г. Бабенко. – Свердловск: Изд-во Уральск. ун-та, 1989. – 182 с.

2. Бердникова, С.О. Эмоциональная направленность личности спортсменов / С.О.Бердникова, Я.Ю.Копейка, В.И.Лысый // Ананьевские чтения – 2000: тезисы науч.-практ. конф. – СПб., 2000. – С. 77 – 78.

3. Вайгла, Э.А. Эмоциональная лексика современного русского языка и проблемы ее перевода: (На рус.-эст. материале) / Э.А.Вайгла. – М., 1978. – С. 1 – 6.

4. Галкина-Федорук, Е.М. Об экспрессивности и эмоциональности в языке / Е.М. Галкина-Федорук // Сб. ст. по языкознанию: проф. Моск. ун-та акад. В.В. Виноградову [в день его 60-летия] / Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова; под общ. ред. А.И. Ефимова. – М., 1958.

5. Дерябин, В.С. Чувства, влечения, эмоции / В.С.Дерябин, В.М.Смирнов, А.И.Трохачев. – Л., 1974. – 258 с.

6. Додонов, Б.И. Классификация эмоций при исследовании эмоциональной направленности личности / В.И. Додонов // Вопросы психологии. – 1975. – № 6. – С. 21–33.

7. Доўгаль, А. В. Функцыянальна-семантычная катэгорыя эматыўнасці: дыс.... канд. філ. навук / А.В.Доўгаль. – М., 2006. С. 13, 31.

8. Изард, К. Эмоции человека / К. Изард; пер. с англ.; под ред. Л.Я. Гозманова. – М.: Изд-во МГУ, 1980. – 439 с.

9. Ильин, Е.П. Эмоции и чувства: учебное пособие / Е.П.Ильин. – СПб., 2008. – 784 с.

10. Куликов, Л. В. Психология настроения / Л.В.Куликов. – СПб., 1997. 429 с.

11. Леонтьев, А.Н. Потребности, мотивы и эмоции: конспект лекций / А.Н.Леонтьев. – М., 1971.

12. Макдауголл, У. Различие эмоции и чувства / У.Магдауголл // Психология эмоций: учеб. пособие для студ. вузов, обуч. по напр. и спец. психологии. – СПб., 2004.

13. Серебrenников, Б.А. О материалистическом подходе к явлениям языка / Б.А. Серебrenников. — М., 1983. — 320 с.

14. Симонов, П.В. Теория отражения и психофизиология эмоций / П.В. Симонов. – М., 1970.

15. Шаховский, В.И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / В.И. Шаховский. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1987. – 192 с.

16. Шингаров, Г.Х. Эмоции и чувства как форма отражения действительности / Г.Х Шингаров. – М., 1971.

17. Barret K.C. A Functional Approach to Shame and Quilt // J. P. Tangney, K. Fisher (eds.). Self-conscious emotions: The psychology of shame quilt, embarrassment and pride. – N.-Y., 1995.

18. Lewis M. Embarrassment. The Emotion of Self – Exposure and Evaluation // J. P. Tangney, K. Fisher (eds.). Self-conscious emotions: The psychology of shame quilt, embarrassment and pride. – N.-Y., 1995.